

Max Weber’de Otorite Tipleri*

Muhammed M. YÜKSEL¹

Öz: Sosyoloji biliminin önemli konu başlıklarından birisi otorite kavramıdır. Yaptığı çalışmalar ile din sosyolojisine metodolojik düzeyde büyük katkıları olmuş olan Alman sosyolog Max Weber, otorite olgusunu ele almış önemli bir sosyal bilimcidir. Meşruiyeti, otorite tiplerini sınıflandırmada çıkış noktası olarak kabul etmiştir. İnsanların davranışlarını anlamlandırmaya yönelik farklı tasniflerde bulunmuş ve bunlar üzerinden otorite tiplerini çeşitlendirmiştir. Yasal (akılcı) otoriteyi, itaat edenlerin amaç ve değerle ilgili akılcı davranışlarıyla, geleneksel otoriteyi geleneksel davranışla ve karizmatik otoriteyi ise duygusal ve heyecana bağlı davranışla temellendirmiştir. Din sosyolojisi alanında ise, özellikle önem arz eden geleneksel ve karizmatik otorite tipleridir. Modern Batı toplumunun dışında kalan coğrafyalarda, geleneğin etkisi ve bireylerin karizma karşısındaki teslimiyeti, günümüzde de devam etmektedir. Geleneğin oluşumu ve gelişiminde, dini duygu ve yaşantının ağırlığı yadsınamaz. Karizmatik otorite ise, peygamberlerin ve dini önderlerin sahip olduğu, üzerinde tartışma kabul etmeyen ve bağlılığı dini duygularla beslenen bir otorite çeşididir. Weber’in otoriteye yaklaşımı, Sosyal psikoloji disiplini içerisinde algılanabilecek ve bu hususta çalışmalar yapacak olan bilim insanlarına örneklik teşkil edecek türdedir. Tarihte ve günümüz modern toplumlarında var olan otorite çeşitlerinin anlaşılmasında da özellikle metodolojik bağlamda ufuk açıcudur. Modern toplumda iç içe geçmiş olan otorite halkalarını tasnif etmek ve bireylerin yaşantısındaki etkileri anlamakta, Weber’in geçen yüzyılda ortaya koyduğu bilimsel yaklaşımın, günümüz sosyologları ve sosyal psikologlarına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Max Weber, Otorite, Gelenek, Karizma, Meşruiyet.

Types of Authority in Max Weber

Abstract: Different types of authority in the thought of Max Weber One of the important topics of sociology is the concept of authority. German sociologist Max Weber, who made substantial contributions to the sociology of religion with his studies, is one of the scientists who approached the concept of authority scientifically. He accepted legitimacy as the starting point to classify types of authority. Furthermore, he made different classifications to make sense of people's behavior and diversified the types of authority over them. He explained legal (rational) authority on the rational behavior of the obedient regarding purpose and value, traditional authority with traditional behavior, and charismatic authority with emotional and enthusiastic behavior. In the field of sociology of religion, the traditional and charismatic types of authority are of particular importance. In regions outside Western societies, the influence of tradition and the surrender of individuals to charisma continues today. The significance of religious feelings and experiences in the formation and development of traditions is undeniable. Charismatic authority, on the other hand, is a type of authority that is related to prophets and religious leaders, which does not leave any doubt in terms of authority and whose devotion is fed by religious feelings. Weber's approach to authority is of a kind that can be perceived within the discipline of social psychology and will broaden scientists' horizons who will work on this issue. It is eye-opening, especially in the methodological context, in understanding the types of authority existing in today's modern societies, as well as the authorities existing in history. It is obvious that Weber's scientific approach in the last century will contribute to today's sociologists' and social psychologists' classification of the circles of authority, that are intertwined in modern society and increase their understanding regarding its effects on the lives of individuals.

Keywords: Max Weber, Authority, Tradition, Charisma, Legitimacy.

* “Karizmatik lider örneği olarak Hz. Ömer” isimli yüksek lisans tezinden faydalanarak üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Goethe Universität Frankfurt am Main, Institut für Studien der Kultur und Religion des Islam, GERMANY, mmyuksel@gmx.de, ORCID: 0000-0001-8175-7432

Articles in Theosophia are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Giriş

21 Nisan 1864 yılında yüksek tabakaya mensup bir ailenin çocuğu olarak Almanya’nın Erfurt kentinde dünyaya gelen Alman sosyolog Karl Emil Maximilian Weber, 14 Haziran 1920 tarihinde İspanyol gribi sebebiyle yine Almanya’nın Münih şehrinde ölmüştür. Sosyoloji bilimine, metodolojik düzeyde büyük katkıları olmuştur. Ancak Max Weber, zamanın bilim ruhuna uygun düşecek tarzda, çok yönlü bilim adamları kuşağındandı. Eserleri sosyoloji ile sınırlı kalmamış hukuk, siyasal, bilim, ekonomi gibi alanlarında da birçok eser vermiştir.² Bilim teorisi ile ilgili yazıları, Bilim Teorisine Ait Toplu Makaleler (*Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 1922) isimli eserde toplanmıştır. Almanya ve Avrupa’nın siyasal, iktisadi ve sosyal meseleleri ile ilgili düşüncelerini, Toplu Siyasi Yazılar (*Gesammelte Politische Schriften*, 1921), Sosyal ve İktisadi Tarihe Ait Toplu Makaleler (*Gesammelte Aufsätze zur Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, 1923) ve genel sosyolojiye ait sistematiğini Ekonomi ve Toplum (*Wirtschaft und Gesellschaft*, 1921–1922) adlı eserlerinden elde etmek mümkündür. Ancak onun ününü dünyaya duyuran Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (*Die Protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus*) adlı çalışması olmuştur.³

Makalemizin içeriği bağlamında değineceğimiz ‘yaptırım gücü’ anlamını içeren otorite kavramı, siyaset felsefesi ve sosyolojide geniş olarak ele alınıp üzerinde tartışılmıştır.⁴ Bu konuyu teorik bağlamda derinlemesine inceleyenlerin başında gelen sosyologlardan birisi de Max Weber’dir.⁵ O, otoriteyi türlerine ayırmış, izahata kavuşturmuş ve bu yolla kavramın bilimsel zeminde incelenmesine katkıda bulunmuştur.

1. Otorite (Egemenlik)

Weber “meşruiyet” ölçüsünü, otorite tiplerini açıklamada çıkış noktası olarak temel alır.⁶ Meşruluğun ve anlamlılığın çok şekilli doğası, Weber sosyolojisinin ana temalarındandır. İnsanlar, sıradan faaliyetlerine bile amaç atfetme, hayatlarını anlam ve gaye ile şekillendirme ihtiyacı duyarlar. İnsanın öznel olarak anlamlı bir dünya kurma ihtiyacı, Weber’in genel sosyolojisinin değişik unsurlarını birbirine bağlar. Örneğin, siyaset sosyolojisinde ya da, daha doğrusu, hâkimiyet (Domination) sosyolojisinde (Herrschaftssoziologie) Weber, iktidarın ve zorun meşrulaştırılması üzerinde yoğunlaşır. Sadece metazori ile, yani fiziksel zorlama veya sadece kişisel çıkara dayanan hiçbir düzen ayakta kalmaya devam edemez. İnsanlar tâbi olmak için meşru sebepler bulduklarında

² Max Weber biyografisi ile ilgili bkz. Jürgen Kaube, *Max Weber: Ein Leben zwischen den Epochen*, Rowohlt, Berlin Verlag, Berlin 2014; Hans-Peter Müller, *Max Weber: Eine Spurensuche*, Suhrkamp Verlag, Berlin 2020; Dirk Kaesler, *Max Weber: Preuße, Denker, Muttersohn*, C.H. Beck Verlag, München 2014

³ Zeki Aslantürk – M. Tayfun Amman, *Sosyolji (Kavramlar – Kurumlar – Süreçler – Teoriler)*, 4. bs, Çamlıca Yay., İst. 2001, s. 101

⁴ “Otorite”nin sosyolojik içeriğiyle ilgili bkz. Hartmut Aden, *Herrschaftstheorien und Herrschaft Phänomene*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2004; Andrea Maurer: *Herrschaftssoziologie. Eine Einführung*, Campus Studium Frankfurt am Main, New York 2004; Niklas Waerder, *Die Aktualität von Max Webers Herrschaftstypologie hinsichtlich der Relevanz von Tradition und Charisma in der Herrschaftslegitimation*, GRIN Verlag, München 2020,

⁵ Max Weber’in otorite anlayışını inceleyen müstakil bir çalışma için bkz. Stefan Breuer, *Max Webers Herrschaftssoziologie*, Campus Verlag, Frankfurt/New York 1991

⁶ Zeki Aslantürk – M. Tayfun Amman, *Sosyolji (Kavramlar - Kurumlar - Süreçler - Teoriler)*, 4. bs, Çamlıca Yay., İst. 2001 s. 177

iktidara itaat ederler. Weber, otoriteyi iktidarın meşru bir biçimde uygulanması olarak tanımlar.⁷ İtaat etme güdüleri, bir egemenlik tipolojisi kurmaya izin verir.

Meşru düzenler (legitime Ordnung), onlara uyanların güdülerine göre sınıflanabilir. Weber dört davranış tipini hatırlatan, ama tamamen aynı olmayan dört tip düzen belirler: a) Duygusal düzenler, b) Değerlere göre akılcı düzenler, c) Dinsel düzenler ve d) Çıkarla belirlenen düzenler. Çıkarla belirlenmiş meşru düzenler, bir amaca göre akılcıdır. Dinin belirlediği düzenler geleneksel adı verilen davranışa gönderme yaparlar; bu, tarihsel evrimin hiç olmazsa belirli bir dönemi için – çünkü peygamberlik ve ondan çıkan dinsel akılcılaştırma genellikle devrimcidir- din ile gelenek arasındaki yakınlığı aydınlatır.⁸ Weber'in dört davranış tipi ayırımı yaptığını söylemek doğrudur: a) Amaçla ilişkili akılcı davranış (zweckrational) b) Bir değerle ilişkili akılcı davranış (wertrational) c) Duygusal ya da heyecana bağlı davranış ve son olarak d) Geleneksel davranış.⁹ Bunlara bağlı olarak da üç egemenlik tipini ortaya koyar; akılcı, geleneksel ve karizmatik.

Üç egemenlik tipi hemen hemen dört davranış tipinin üçüne karşılık gelir. Ama bunların biri, bir egemenlik tipi ile temsil edilmemiştir. Bir amaca göre akılcı davranış ile meşru egemenlik arasındaki paralellik çok açıktır. Duygusal davranış ile karizmatik egemenlik arasındaki yakınlık en azından haklı gösterilebilir. Geleneksel davranış ve geleneksel egemenlik de aynı sözcükle belirlenmişlerdir. Davranış tiplerinin sınıflamasının yanlış olduğu söylenebilir mi? Gerçek üç temel güdü olduğundan üç davranış ve üç egemenlik tipi mi vardır? Akıl, heyecan, duygu, davranışın akılcı, duygusal ya da geleneksel olmasını, aynı biçimde egemenliğin akılcı, karizmatik veya geleneksel olmasını açıklar.

Bu yorum mümkündür. Fakat Raymond Aron, Weber'in çeşitli sınıflamalar arasında tereddüt ettiği iddiasındadır.¹⁰ Bu noktada meşruluğun algılanması meselesinde şu hususa dikkat çekelim ki, hukukî manada bir otoritenin meşru olmasıyla, toplumbilim anlamında meşru bulunması birbirinden farklı şeylerdir. Hukukî anlamda meşruluk hukuk kurallarına uyularak iktidarın kurulması demektir. Oysa toplumbilim anlamında meşruluk, hükümetin, idare edilenlerin desteğine sahip olmaya devam ettiği sürece vardır. Bu nedenle bazen hukukî yönden meşru olan bir hükümetin, sosyolojik anlamda toplum tarafından meşru bulunmaması mümkündür.¹¹

Bunlardan yola çıkarak toplumun meşru kabul ettiği, itaat edilmesi gerektiğine inandığı üç temel otorite tipi vardır; a) Akılcı b) Geleneksel ve c) Karizmatik. Bu tipolojiler, itaat etmeyi yöneten güdülerin niteliği üzerine kurulmuştur. Akılcı egemenlik, emirlerin makul olduğu ve egemenliği kullananların meşru olduğu inancı üzerine kuruludur. Geleneksel egemenlik, eski geleneklerin kutsal niteliği ve gelenek tarafından otoriteyi kullanmayı çağrılanların meşru olduğu inancına dayanır. Karizmatik egemenlik, bir kişinin kutsal niteliğine ya da kahramanlık gücüne ve onun tarafından

⁷ Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslam*, 2. bs, çev. Yasin Aktay, Vadi yay., 1997 (basım yeri yok), s. 55

⁸ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, 4. bs, çev: Korkmaz Alemdar, Bilgi yay., Ank. 2003, s. 436

⁹ A.g.e., s. 396

¹⁰ A.g.e., s. 440-441

¹¹ Bkz. Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, 11. bs, Beta yay., İst 1994, s. 359

getirilen düzene gösterilen olağanüstü bir bağlılık üzerine kuruludur.¹² Din sosyolojisi alanında egemenlik tiplerinden geleneksel ve karizmatik egemenlik tipleri, dinin toplumsal psikolojiye etkisi ve toplumun şekillenmesindeki aslî fonksiyonları sebebiyle üzerinde durulması ve çalışma yapılması gereken otorite tipleri olduğu kanaatini taşımaktayız. Şimdi sırasıyla, otorite tiplerini özetlemeye başlayalım.

2. Otorite Tipleri

2.1. Yasal (Akılcı) Otorite

Yasaların geçerliliğine ve rasyonel kurallara dayanan otoritedir. Bu yasalar çerçevesinde egemenlik konumuna getirilenlere itaat esastır.¹³ Weber’e göre en akılcı otorite tipi olan yasal otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otoriteden farklı olarak emirleri ve egemenliği kullananların meşru olduğu inancı üzerine kuruludur. Diğer bir ifade ile, eğer emir verme gücünün geçerliliği, “akılcı kural”lardan oluşan ve herkes için bağlayıcı olan normlara dayanıyorsa, bu durumda yasal otorite söz konusudur. Bu sistemde emir verme gücünü kullananlar, akılcı kurallara uygun olarak davrandıkları sürece meşrudurlar ve otorite altında bulunanlar, emir verme gücünü elinde bulunduranlara değil, akılcı kurallara itaat ederler ve hukuk önünde eşittirler. Emretme gücünü kullanan kişiler, kanunla düzenlenen usullere göre atanır ya da seçilirler ve bizzat hukuk düzeninin sürekliliğinden kurallara karşı sorumludurlar.¹⁴

Bu egemenlik tipinde toplumun itaat ettiği kişiler değil, doğrudan doğruya hukuk düzenidir. Kanunlar bizatihi amaç değil, amaçlara ulaşmanın araçlarıdır. Kanunların mükemmel bir soyut kurallar kümesi oluşturduğuna inanılır. Bu sistemde adeta hükümet edenlerin kişiler değil fakat kanunlar olduğu kabul edilir. Fakat hiçbir zaman sırf akılcı-hukukî tipte bulunan bir otorite var olmamıştır. Günümüzün demokratik sistemleri, akılcı-hukukî tipte iktidarlara en fazla yaklaşanlardır. Ancak demokrasilerde de, idare edenler seçimle geldiklerinden ve seçimlerde de seçilenlerin kişisel çekicilikleri önemli bir neden olduğundan karizma unsuru bu otorite tiplerinde de kısmen yer almaktadır. Çünkü seçimle iktidara gelenlerin otoriteleri yer aldıkları mevkilere olduğu kadar seçimin sağladığı kişisel karizmalarına da dayanmaktadır.¹⁵

Yasal otorite biçiminin örnekleri boldur. Vergi tahsildarına itaat ederiz, çünkü bize vergi bildirgelerini yollamasına izin veren sıfatlarının meşruluğuna inanırız; demek ki akılcı bir egemenlik uygular. Genel olarak çağdaş toplumların idarî yönetiminin tamamı –ister otomobil trafiğinin düzenlenmesi ister üniversite sınavları veya vergilendirme söz konusu olsun- insanların başka insanlar üzerinde egemenliğini içerir; bu itaat edenlerin bireylere değil, meşru emirlere, meşruluğun yorumcularına ve uygulayıcılarına uymaları biçimindedir.¹⁶ Özellikle hukukun ve akılcılığın egemen

¹² Bkz. Raymond Aron, *a.g.e.*, s. 439-440

¹³ Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, İmge Yay., Ank 1995, s. 315

¹⁴ Max Weber, *Die drei reinen Typen legitimen Herrschaft*, (Führung), s. 41-43’den nakleden Zeki Aslantürk - M. Tayfun Amman, *a.g.e.*, s. 177-178

¹⁵ S. Dönmezer, *a.g.e.*, s. 360

¹⁶ Raymond Aron, *a.g.e.*, s. 440

olduğu toplumlarda, geleneksel egemenlik tipi yerini ussal yasal egemenlik tipine bırakır. Ussal yasal egemenlik, bürokratik kökenli olup akılcı kurallara göre saptanır ve işler.¹⁷

Yasal otorite tipolojisindeki egemenliklerin belirleyici vasfı bürokrasi, terim olarak çok eski değildir. 18. yüzyılda Fransız memurlarının masalarını kaplayan kumaşa “bureau” denilirdi. Bu kelimenin sonuna devlet idaresine ilişkin “cy”yi eklenerek bürokrasi terimi oluşturulmuştur. II. dünya savaşının sonuna kadar sözcük, bütün Avrupa ülkelerinde küçültücü, tahkir edici (pejoratif) bir anlam kazandı ve idarede verimsizlik ve keyfiliğe işaret eden klişe manayı belirtir oldu.

Teknik anlamda bürokrasiyi sosyal bilimler mensupları kullanmaktadır. “Max Weber’e göre bürokrasi; hukuken oluşmuş otoriteler ile onlara tâbi memurlar arasında oluşan bir ilişkiyi belirtir. Memurları, yazılı düzenlerle açıklanmış olan haklar ve görevler karakterize eder: sistematik bir sıra düzenine konulmuş olan mevkiler arasındaki otorite ilişkileri, sözleşmeli anlaşmalara dayanan terfi ve atama, istihdam için şeklî bir şart olarak teknik deney ve eğitim, belirlenmiş ücretler, mevkiin memur tarafından tasarruf edilebilecek bir şey olmaması ve idarî işin, insanın bütün zamanını alan bir uğraşı oluşturması.”¹⁸

Çağdaş bürokrasinin somut işleyiş biçimi şudur: Genellikle kurallar, yani yasalar ya da yönetsel yönetmeliklerle düzenlenmiş belirli bir yetki alanları ilkesi geçerlidir.

a-) Bürokratik olarak yönetilen yapının amaçlarının gerçekleşmesi için gerekli düzenli çalışmalar, resmi görevler olarak belirli bir biçimde dağıtılmıştır.

b-) Bu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli emirleri verme yetkisi dengeli bir biçimde dağıtılmış ve görevlilerin kullanımına verilen fiziksel ya da dinsel v.b. şiddet araçlarına ilişkin kurallarla kesinlikle sınırlanmıştır.

c-) Bu görevlerin düzenli ve sürekli yürütülmesi ve karşılıkları olan yetkilerin kullanılması, sistematik hükümler altına alınmış: yalnızca genel kurallara bağlanmış nitelikleri taşıyan kişiler istihdam edilmiştir.¹⁹

Devlet idaresinin bu tanıma uygun olacak surette bürokratizasyonu, Batı’da orta çağlardan itibaren kralın ev işleri ile devlet idaresinin ayrılması, üniversitelerden mezun hukukçuların kullanılmaya başlanması suretiyle yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Osmanlı’da da saray memurları ile mülkî memurların,²⁰ otoritenin aklîleşmesiyle doğru orantılı olarak etkisinin arttığını müşahade ediyoruz. Günümüz Türkiye’sinde ise artık aydınlarımız tarafından bürokrasi sınıfının, siyaset sınıfından daha etkili olup olmadığı, atanmış-seçilmiş kavramları etrafında tartışılmaktadır.

Sonuç olarak, toplumların rasyonalizasyonu günümüz çağdaş devlet mekanizmasını ortaya çıkarmıştır. Egemenliğin aklîleşmesi kamu hizmetini yürütecek memur sınıfının daha faal ve etkin hale gelmesi sebebiyle otorite mekanizmasındaki belirleyicilikleri artmıştır. Gelişmiş toplumlar bu

¹⁷ Bkz. A. Vahap Kaya, *Toplumsal Değişme Açısından Karizmanın Şiddeti*, 1. bs., Sis yay., Ank. 1998, s. 33

¹⁸ S. Dönmezer, *a.g.e.*, s.354-355

¹⁹ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 290

²⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 12. bs, İletişim yay., İst 2003, s. 107

kaçınılmaz sonucu memura kendisinin bir kamu hizmeti görevi ifa ettiğini ve hizmet ettiği toplumun sayesinde bu makamda bulunduğunu hissettirerek, kanunlar çerçevesinde halktan kopmayan ve belli bir hizmet nezaketi taşıyan sıradan bir ferd psikolojisi kazandırarak kendi lehine çevirmiştir. Bu tarz bir kazanım, gelişmemiş toplumların devlet mekanizmalarında gerçekleştirilememiştir. Elbette bu sorunun altında yatan en önemli sebep otoritenin saf manada aklîleşmemesidir.

2.2. Geleneksel Otorite

Geleneksel otorite tipolojisini incelemekten evvel gelenek (tradition), gelenekçilik (traditionalismus) ve geleneksel toplum (traditionale wirtschaft) kavramlarını kısaca tanıtmaya çalışacağız.

Gelenek uzun bir zaman sürecinde toplumda yerleşmiş olan ve nesilden nesile aktararak ve belli ölçüde dönüşüme uğratılarak gelen inançlar, değerler ve kabuller bütününe içeren toplumsal pratiktir.²¹ Diğer bir ifade ile gelenek, toplum kültürünün geçmiş kuşaklardan devraldığı, toplumda değerler ve kurumların en ağır değişen, toplumun eski devirlerini yenilerine bağlayan ve üyeleri arasında sağlam bir bağ oluşturan alışkanlıklar olarak, “sosyal ve kültürel miras”ı ifade eder.²²

Gelenek toplumsal fonksiyon açısından değerlendirildiğinde, çok güçlü toplumsal bir olgu olduğu için bireyleri kendilerine uymaya zorlar ve böylece toplumda ortak bir anlayış ve güçlü bir birliğin doğmasını sağlar. Bir topluluğun, mevcut toplumsal yapısını ve değer sistemini çok büyük sarsıntılardan korumada çok önemli fonksiyona sahip olan gelenekler, bir toplumun aktüel varoluşunun temelinde olduğu kadar geleceğin inşasında da hareket noktası olarak kabul edilir. Halk adetlerine “doğru” ve “yanlış” standartları eklendiği zaman bunlar “örf” karakterine bürünürler.²³ “Toplum hayatında örf ve adetlerin, gelenek ve göreneklerin yerleşmiş ve kurumlaşmış din ile çok yakından ilişkileri bulunmaktadır. Öyle ki, İslamiyet’te dinî adetlerin yanı sıra fıkıhta örf ikinci dereceden delil ve kaynaklar arasındaki yerini almış bulunmaktadır. İslâmî bir terim olarak “emr-i bi’l-maruf” da örfü ifade etmektedir. Geleneğin İslam’daki en kurumlaşmış şekli ise “Sünnet” olmaktadır.”²⁴ Ayrıca İslâmî gelenek içerisinde çok önemli bir kanunlaştırma çalışması olan Mecelle’de “örf ile tayin nas ile tayin gibidir” ilkesi, hakkında hüküm olmayan bir dini konuda hüküm verilirken örfün dayanak olarak alınabileceğine işaret eder. Gelenekçilik olarak nitelendirilebilecek olan yaklaşım, geleneklere veya gelenekler yoluyla aktarılan âdet ve düşünce tarzlarına büyük bir bağlılık gösterme, geleneksel değerlerin korunup yaşatılması gerektiğini savunma, geleneksel ve kurumsallaşmış olanı yeni ve modern alana tercih etme şeklinde belirlenen bir tavidir. Gelenekçiliğin özünde muhafazakârlık vardır. Bu sebeple toplumdaki inanç, kurum ve kuralların meşruiyetini geçmiş dönemlerde uygulanmış olmalarına dayandırma çabalarını ifade etmekte, istikrar ve devamlılığa çok büyük önem vermekte, toplumda meydana gelen değişme ve gelişmelere karşı olumsuz bakmaktadır. Bu anlayış, Batı’da gerçeği anlama konusunda aklın rolünü reddeden ve

²¹ Mehmet Ali Kirman, “Gelenek”, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet yay., İst. 2004, s. 87

²² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 6. bs, İnsan Yay., İst. 2003, s. 28

²³ Mehmet Ali Kirman, *a.g.m.*, s. 87

²⁴ Ünver Günay, *a.g.e.*, s. 28

dini geleneği tüm bilginin kaynağı olarak gören bir anlayış olarak 19. yüzyılda bazı Katolik ilahiyatçılar tarafından savunulmuştur.²⁵

Geleneksel toplum bir ideal tip olarak algılandığında, sosyo-ekonomik yapısı itibarıyla, üyelerinin tabiatın kendilerine sunduğu mallardan doğrudan doğruya ihtiyaçlarını karşıladıklarını görüyoruz. Bu malları sadece cüzi bir şekilde işledikleri basit bir yapı, kendi kendine yeterli bir ekonomi ve arkaik bir teknolojiyle birlikte bazı iş kollarındaki uzmanlaşmaya rağmen, geleneksel toplumun sosyo-ekonomik yapısında fazla gelişmemiş bir iş bölümüne rastlanır. Üretim son derece sınırlıdır. Toplumun bizzat demografik yapısının ve sosyal hareketliliğinin oldukça sınırlı bulunduğu, toplumsal organizasyonun genellikle karmaşık bir akrabalık sistemi ve yaş gruplarına dayandığı ve içerisinde dinî olanla sosyo-kültürel faaliyetlerin birbirine karıştığı global bir durum arz eden geleneksel toplumun sosyal organizasyonu, kutsalla sıkı bir bağlılık ile karakterize olmaktadır. Böyle olunca toplumda kutsal ile kutsal dışı birbirine sarmaş dolaş bir vaziyette olup, bütün seviyelerde iktidar, aile, akrabalık ve tüm sosyal faaliyetler, aynı zamanda dinî bir anlam taşımaktadırlar. Temel değerlerini dinin kutsallıklarından alan geleneksel toplumun kültürü bir bütün oluşturmakta ve kişi bu kültürü almakla, toplumla bütünleşmiş olmaktadır.²⁶

Gelenekçi toplumda, toplumsal problemler, geleneklerle ve otomatik tutum ve davranışlarla çözümlenir. Normlar eleştirilmez ve sosyal normların doğruluğundan şüphe edilmez. Normlar üzerinde ihtilaf, uyuşmazlık yok gibidir.²⁷ Homojen bir yapısı olan bu tür toplumlarda farklılıklara çok fazla rastlanmaz. Kutsallık ve ahlâki ilkeler çok fazla önemsenir. Din insanların dünya görüşüne yön verir. Statüler atıf yolludur, doğuştan elde edilmiştir. Şeref ve asalet önemli kavramlardır.²⁸

Yukarıda izahına gayret ettiğimiz geleneksel toplum içerisinde görülen geleneksel otorite tipi, Weber'in tasviri ile, eski geleneklerin kutsal niteliği ve gelenek tarafından otoriteyi kullanmaya çağrılanların meşru olduğu inancına dayanır. Emretme gücünü kullananlar, genellikle kalıtımla (verasetle) elde ettikleri statü nedeniyle kişisel otoriteye sahip olan efendilerdir. Böyle bir sistemde kanunlara değil, geleneklerin tayin ettiği efendilere itaat edilir. Efendilerin verdikleri emirlerin meşruluğu ise, bu emirlerin geleneklere aykırı olmamasına bağlıdır. Efendilere serbest bir alan da bırakılmıştır. Ancak bu serbest alanın, efendilere gelenekler yoluyla tanınmış olması gerekir. Emirlerle uyan kişilere gelince, uyruk durumundadırlar ve geleneksel "sadakat duygusu" ile emirlere itaat gösterirler.

Geleneksel toplumlarda genellikle otoriter liderlik ön plana çıkar. Otoriter liderler, planlamayı kendileri yapar, grubun siyasetini tek başına tayin ederler. Grup üyelerinin faaliyetlerini, sırasını ve aralarındaki münasebetleri yalnız onlar bilir, belirler ve emirler verir. En son makam onlardır, mükâfat ve cezayı onlar verir. Geleneksel otorite tipi ile idare edilen grup ve toplumlarda, liderin merkezdeki gücünü devam ettirmesi gerekir. Lider yerini muhafaza edememesi durumunda otoritesini kaybeder ve grup dağılma ile karşı karşıya kalır. Zira grup üyelerine daha önce herhangi

²⁵ Mehmet Ali Kirman, "Gelenekçilik", *a.g.e.*, s. 87-88

²⁶ Ünver Günay, *a.g.e.*, s. 394-395

²⁷ Sulhi Dönmezer, *a.g.e.*, s. 224

²⁸ Mehmet Ali Kirman, "Geleneksel Toplum", *a.g.e.*, s. 88

bir şahsiyet tanınmamıştır. Bu durumu krallıkla yönetilen toplumlarda kolaylıkla tespit etmek mümkündür.²⁹ Bu sistemde iktidar edenlerin başı, genellikle veraset yoluyla belirir. Onun soyunun, idare ettiklerinin soyundan farklı olduğuna inanılır. İdare etme yetkisi onun için âdeta bir tür mülkiyet hakkı gibidir; onun egemenliği mülkiyetidir.

Şefin veraset usulüyle belirlendiği gelenekçi iktidar tiplerinde şefliğin fazla aksaklık çıkarmadan devamı neticesinde süreklilik sağlanmaktadır. Ancak veraset yoluyla başa geçecek kişinin zayıf, yeteneksiz olması halinde düzen bozulmaktadır. Bazen devletin en üst kademelerinde, cinayetlere ve şiddet hareketlerine şahit olunmaktadır. Bunun tipik örneklerini Osmanlı, İngiliz ve İtalyan hanedanlıklarında izlemek mümkündür.³⁰ Osmanlı Devleti’nde isyanlarla, özellikle başkentteki padişaha karşı isyanlarla ilgili dikkatimizi çeken mesele, hedefin padişah olup, bizatihi hanedanın kendisi olmadığıdır. Çünkü hal edilen padişahın yerine, yine Osmanlı hanedanından bir başkası getirilmiştir. Bu durum geleneksel toplumlarda, isyan durumlarında dahi toplumsal zihnin geleneğin dışına çıkamadığını göstermektedir. Geleneksel egemenliğe günümüz toplumlarında örnek bulmak zordur, ama eğer İngiltere kraliçesi gerçek bir iktidar kullanıyorsa, bu egemenliğin temeli uzun bir geçmişe ve kökü yüzyıllarca öteye giden bir otoritenin meşruluğu inancına dayanır. Bugün bu egemenliğin sadece görüntüsü vardır. İnsanlar bu geleneksel iktidarı elinde tutana saygı göstermeye devam ederken ona itaat etme durumları artık kalmamıştır. Yasalar kraliçe adına çıkarılır, ama içeriği belirleyen o değildir. Çağımızda monarşiyi koruyan ülkelerde geleneksel egemenlik sembolik olarak vardır.³¹ Tabii ki bu Batı toplumları için yapılmış bir tespittir. Yoksa Doğu toplumlarında hâla şeflik, ya bizzat krallık rejimi ya da anti demokratik totaliter rejimler adı altında veraset yoluyla belirlenmektedir. Bu ülkelerin yönetim şekilleri üzerinde yapılacak bir inceleme, insanların saygı göstermekle yetinmeyip, itaat ettiklerini veya ettirildiklerini gösterecektir.

2.3. Karizmatik Otorite

Max Weber’in otorite tipleri içinde en ilginç olanı hiç kuşkusuz karizmatik otoritedir. Weber karizmatik otorite kavramını, sadece karizmatik önderleri incelemek için ortaya koymamıştır. Her ne kadar, “önder” sözcüğünü birçok defa kullanıyorsa da, asıl amacı daha geniş bir görüş açısından, meşru otoritenin bir tipi olarak nitelendirdiği karizmatik otoriteyi, kişilerin bu tipe bağladıkları meşruluk ilkesi bakımından ele almaktır. Daha açık deyişle, Max Weber’in otorite kategorilerini incelemesinde çıkış noktası, sosyal eylemde bulunan insanların tipik ve anlamlı davranış tarzlarını, anlayıcı sosyoloji yöntemiyle yorumlamaktır. Demek ki, gerek karizmatik, gerek geleneksel ve yasal otorite tiplerini Max Weber, dogmatik ya da kurgusal (spekülatif) açıdan değil, doğrudan doğruya sosyolojik açıdan açıklamaktadır. Nitekim otoriteyi, toplumsal bir olay olarak kabul eden Max Weber, bilinçli bir biçimde sık sık “sosyal otorite” terimini de kullanmaktadır.³²

²⁹ Max Weber, *Die drei reinen Typen legitimen Herrschaft*, (Führung), ss. 43-46’dan nakleden Zeki Aslantürk- M. Tayfun Amman, *a.g.e.*, s. 177-178

³⁰ Sulhi Dönmezer, *a.g.e.*, s. 361

³¹ Raymond Aron, *a.g.e.*, s. 440

³² Coşkun San, *a.g.e.*, s. 73

Weber karizmayı, dertliler ile olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inandıkları bir önderin peşinden gitme gereksinimi duyanların önüne geçen liderleri nitelemek için kullanmaktadır. Ona göre, dünya dinlerinin kurucuları, peygamberler, askerî ve siyasî önderler karizmatik liderlerin numunesidir (arketipleridir). Mucizeler ve vahiyler, kahramanca cesaretler ve göz kamaştırıcı başarılar karizmatik liderlerin büyüklüğünün özel işaretleri olup, sıradan insanların ulaşamayacağı doğaüstü yetenekler ve güçler olarak kabul edilir.³³ Karizmatik temellere dayanan otorite, yöneticinin istisnai, olağandışı, adeta doğaüstü yetenekler taşıdığı ve onun kutsal bir kişiliğe sahip olan bir kahraman olduğu inancına dayanır. Karizmatik liderliğin en büyük dayanağı, yönetilenlerin onun Tanrı tarafından gönderilmiş, belirli misyonu olan bir kişi olduğuna inanmalarıdır.³⁴ Zaten gerçekte de bu otorite tipini belirleyen en önemli kriter, karizmatik kişinin izleyicilerince ya da taraftarlarınca sihirli bir güce sahip olduğunun düşünülmesidir.³⁵

Karizma bütün kurallara yabancı olma karakteri nedeniyle “özellikle irrasyonel” bir güçtür.³⁶ Weber’e göre karizmatik otorite, bir beceriyle ya da bilgiyle ilgili olmadığı gibi, kural, gelenek, görenek tanımayan bir otoritedir. Karizma bütün kurumsal rutinlerin, gelenekten kaynaklanan ve rasyonel yönetime bağlı olan tüm tekdüze işleyişlerin karşısındadır. Bu, ekonomik yaşam için de geçerlidir. Weber kâşif-fatihleri ve hırsız baronları da karizmatik olarak niteler. Tümüyle teknik biçimde kullanıldığında, karizma kavramı her türlü değer yargısından arınmıştır. Stefan George ya da Jeremiah, Napolyon ya da İsa, saldırgan ve gözü dönmüş bir Arap savaşçısı ya da Mormonluk’un kurucusu, bunların hepsini karizmatik önderler olarak tanımlar. Çünkü hepsinde ortak bir olgu vardır, o da insanların onlara, olağanüstü kişisel özellikler taşıdıklarına inandıkları için itaat etmesidir.³⁷ Karizma yalnızca içsel irade ve denetim kabul eder. Karizmatik önder kendine göre olan bir işe el atar ve salt yürüttüğü misyona dayanarak kendisine itaat eden yandaş kitlesi ister. Bunları bulup bulamayacağını, başarısı belirler. Onlara gönderildiğine inandığı kişiler onun misyonunu tanımazlarsa, karizmatik iddiası çöker. Fakat kendini “kanıtlayarak” yerini koruyabildiği sürece, onların efendisi olmaya devam eder. Ama otorite “hakkını”, seçimlerde olduğu gibi, onların iradesinden almaz. Tam tersine, onu karizmatik önderleri olarak tanımak, misyonunu bildirdiği kişilerin görevidir.³⁸

Bürokratik idare örgütünün aksine, karizmatik otoritenin idare örgütünde memurların atanmaları, görevden alınmaları konusunda düzenli usul kuralları, meslekte ilerleme, düzenli ücret, karizmatik önderin ya da yardımcılarının eğitilmeleri, denet organı ve en sonunda bürokratik mercilere benzer sürekli kuruluşların karizmatik kişilikten bağımsız olarak var olmaları söz konusu değildir. Karizmatik niteliklere sahip kişi, uygun gördüğü görevleri yüklenir ve getirdiği mesaja dayanarak kişilerin kendisine itaat etmelerini ister. Bunu yeterli nitelikte ve nicelikte bulamayan mesaj sahibi, başarısızlığa uğramış demektir. Buna karşılık yeterli taraftar bulan kişi, artık diğer

³³ Gordon Marshall, “Karizma”, *a.g.e.*, s. 387-388; İzzet Er, “Karizma”, *a.g.m.*, s. 351; M. Ali Kirman, “Karizma”, *a.g.e.*, s. 124

³⁴ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi (Kavramlar-Tanımlar-Yaklaşımlar)*, 2. bs., Bağlam Yay., İst. 2003, s. 54

³⁵ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, Adres Yay., Ank. 2005, s. 75-76

³⁶ Anthony Giddens, *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*, 3. bs., çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yay., Ank. 1999, s. 54

³⁷ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 97

³⁸ *A.g.e.*, s. 327

kişilerin mutlak hâkimidir. Karizmatik nitelikleri olan kişinin getirdiği mesaj, mahiyeti ve konusu açısından, bölgesel, etnik, sosyal, politik, meslekî ya da herhangi bir biçimde sınırlandırılmış insan gruplarına yönelebilir.³⁹

Karizmanın ruhsal ve toplumsal kaynakları vardır. Bu bakımdan karizmatik liderlerin ortaya çıkmaları ve onlarda aranan nitelikler ile toplumun içinde bulunduğu zaman, karşılaştığı sorunlar, ortam ve kişilerin inançları, eğilimleri ve beklentileri arasında sıkı bağlılıklar bulunmaktadır.⁴⁰ Karizmatik önderler, genellikle toplumun buhranlı devrelerinde ortaya çıktıkları için, otoritelerini uzun zaman sürdüremezler. En önemli nitelikleri köktenci (radikalist) oluşları ve sorunları temelden çözümlemek istemeleridir. İnsanlara, günlük yaşamı düzenleyen düşünce ve davranış kuralları ile uyuşmayan nitelikleri aracılığıyla hâkim olurlar. Eğer karizmatik önder, bu olağanüstü niteliklerine dayanan gücünü koruyamaz hale gelirse, bütün müritlerini kaybeder. Bir zamanlar körü körüne karizmatik kişiye bağlanmış olanlar, artık yeni bir karizmatik önderin çıkmasını beklemeye başlarlar. Çünkü karizmatik önder bütün gücünü, geleneklerden ya da hukuk kurallarından değil, olağanüstü niteliklerinden almaktadır. Bu nitelikleri hakkında şüpheler belirince, güçlü bir çıkışla bu şüpheleri silemezse, artık sonu gelmiş demektir. Peygamber ise, mucize yaratması, komutan ise olağanüstü kahramanlıklar göstermesi gerekir.⁴¹

Nitekim tarihen sabittir ki, dinî karizmanın en önemli temsilcileri konumunda olan peygamberlerin, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen toplum üzerinde etkili olabilmesinin en önemli nedeni, onlar hakkında rivayet olunan gerçekleştirmiş oldukları, daha doğru bir ifadeyle kendilerine ihsan edilen mucizelerle ilgili haberlerdir. Siyasî karizma noktasında özellikle 20. yüzyılda yaşamış bulunan Hitler, Lenin, Franko, Mussolini ve Mao gibi diktatörlerin halkın itaatini sağlamak için kendileri hakkında propaganda yoluyla yaydıkları olağanüstü bir insan hurafesi, izledikleri bir yönetim metodu olarak bilinmektedir.

Weber’e göre karizma sahipleri (hem önder hem de tilmizleri ve izleyicileri) misyonlarının hakkını verebilmek için bu dünyaya özgü ilişkilerin, beylik mesleklerin ve aile hayatının beylik yükümlülüklerinin dışında kalmalıdır. Örneğin bir mezhebe mensup rahip ve şövalyelerin bekar kalmaları gerekir. Nitekim, peygamberâne ve sanatkarâne karizma sahibi kişilerin çoğu bekarıdır. Bütün bunlar, karizmayı temsil edenlerin bu dünyadan kaçınılmaz biçimde ayrı durduklarını göstermektedir. Karizma içinde yer almanın ekonomik koşulları bu bakımlardan görünüşte çelişkili olabilir; bu da karizmanın türüne (artistik ya da dinsel karizma gibi) ve bu anlamından kaynaklanan yaşam tarzına bağlıdır. Günümüzdeki artistik kökenli karizmatik akımlar “ücretli bir işte çalışmadan gelir sağlayanları” (rantiyeleri) temsil etmektedir. Karizmatik bir önderin peşinden gitmeye en uygun adaylar da genellikle bunlardır.⁴² Sebebi ise, bu kişilerin düzenli ve zorunlu çalışma saatleri olmaması nedeniyle, kendilerini bir öndere ve onların getirdiği mesaja adayacak vakit bulmalarıdır.

³⁹ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5. bs, J.C. B. Mohr Siebeck, Tübingen 1972, s. 655

⁴⁰ A. Vahap Kaya, *a.g.e.*, s. 34

⁴¹ Max Weber, *a.g.e.*, s.656

⁴² Max Weber, *a.g.e.*, s. 656

Ayrıca kişinin kendisini karizma sahibine adanması gerçek (saf) karizma, karizma sahibi kişinin çalışmalarına adanması ise başarıya dayalı karizmadır.

Resmî liderler karizmatik otoriteden yararlanmak isterler. Bunu bazen bu otorite sahibi kişileri yanına almakla, bazen de her iki otoriteyi üstlenmek suretiyle yaparlar. Bu nedenle geleneksel toplumlarda karizma sahibi kişiler ve din adamları sürekli üst tabakalarda yer almışlardır. Hatta Weber'e göre bizatihi siyasi rejimlerin meşruiyet kazanma türlerinden biri, bir önderin kendini yapılması gereken işleri başaracak güçte göstermesi, hatta bu uğurda ilahi denecek kadar insanlar üzerinde nüfuz ve tesir sahibi olmasıdır. Peygamberin ortaya çıkardığı siyasi rejim, tipik bir karizmatik meşruiyet tipidir.⁴³

Bu noktada Weber'in, peygamberin ezilen sınıfların devrimci liderleri olduğu yönündeki kaba Marksist tezi reddettiğini belirtmek gerekir. Aksine Weber, peygamberin toplumsal olarak kitlelerden soyutlanışını vurgular. Peygamberin güdüsü temel olarak dinsel ve peygamberler 'soylu entelektüel bir katman' olarak Kudüslü dindar halk tarafından desteklenmekteydiler. Dahası, Weber sarayca desteklenen profesyonel din adamlığı ile hiçbir ücret almayan kötü talihli peygamber arasında kesin bir ayırım olduğunu belirtir. Hiçbir peygamberin 'Batınî' (ezoterik) bir topluluğa mensup olmadığı gibi, hiçbirinin 'dinsel bir örgüt' kurmayı düşünmediğini, ayrıca peygamberlerin kendi halklarının arasında durduklarını ve mezheple değil ahlakla ilgilendiklerini vurgulamıştır.⁴⁴ Elbette Weber'in bu görüşleri Protestanlıkla ve oryantalistlerin araştırma metotları çerçevesinde değerlendirilmelidir.⁴⁵

Weber'in karizmatik önder anlayışı, Rönesans'tan beri sanat ve fikir öncülerine yakıştırılan "dâhi" kavramından da izler taşımaktadır. W. L. H. Lecky, "ahlak tarihi" çerçevesinde, bu anlayışı, yalnız simgelerin yaratıcılarını değil, insan davranışlarına öncülük edenleri de kapsayacak biçimde genişletmişti. Böylece aşağıdaki pasajda da görüleceği üzere, düşünce adamlarının yanı sıra düşüncelerde idealleştirilmiş adamlar da ilgi odağı olmaya başlamıştı:

"Bir çağın düşünüşünü aşan dâhiler gibi, zaman zaman, bir çağın ahlakını aşan adamlar da ortaya çıkar. Sonraki çağların ahlak ölçüsünü haber verirler, çıkar gözetmeyen erdem kavramlarını sınırların ötesine yayarlar, çağın ruhuna uymayan yardımseverlik duygularını çevreye aşarlar, çağın insanlarının çoğuna tümüyle hayal gibi görünen görev anlayışları ve davranış biçimleri öğretirler. Bunların ahlak mükemmellikleri, bir mıknaş gücüyle çağdaşlarını etkiler. Bir coşku uyanır, yandaşlar grubu ortaya çıkar, birçok kişi çağın ahlakından bağımsızlaşmaya başlar. Ne var ki, böyle bir akımın etkileri geçici olmaktan öteye gidemez. İlk heyecan söner, dönemin koşulları yeniden ağır basar, ilk inancın saflığı yiter, doğasına yabancı kavramlarla çevrelenmeye, maddeselleşmeye, yönü bozulmaya, çarpılmaya başlar, ilk özellikleri tümünden kaybolana değin. Çağına uygun gelmeyen bu ahlak öğretisi, kendine uygun bir uygarlığın şafağı sökünceye değin

⁴³ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 103-104

⁴⁴ Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslam*, 2. bs, çev. Yasin Aktay, Vadi Yay., Ank.1997, s. 61-62

⁴⁵ Weber'in Din ve sosyoloji ile ilgili makaleleri için bkz. Max Weber, *Religion und Gesellschaft*, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Zweitausendeins, Frankfurt a. Main-2006

işlemez hale gelir ya da, en iyi olasılıkla, çok zayıf ve yetersiz bir biçimde, yerleşmiş doğmaların arasından süzülür ve böylelikle kendisi için gerekli ortamın gelişini bir ölçüde hızlandırabilir.”⁴⁶

Lecky’nin dâhilerle günlük yaşamın tekdüzelik sınırlarını aşan olağanüstü adamlar olarak ilgilendiği açıktır. Lecky’nin yukarıdaki bu görüşleri peygamberlerin getirdiği mesajın, dolayısıyla ilahi dinlerin izlediği tarihi seyrini yansıttığı kanaatini uyandırmaktadır. Bu görüşleri, Weber’in en önemli kuramlarından birisinin öncüsüdür: Karizmanın rutinleşmesi ya da karizmanın kurumsallaşması.

Weber toplumsal değişmeyi karizmatik kişilerin ortaya çıkışlarıyla ilgili görür. Toplumsal bünye meşruluğunu kaybettiği zaman karizmatik bir lider ortaya çıkar ve eski toplumsal bünyenin yıkıntıları üzerinde izleyicileriyle birlikte yeni bir düzen kurar. Weber bu düzene “karizmanın kurumsallaşması” diyor.⁴⁷ Bu noktada önemle belirtilmelidir ki, toplum içinde ortaya çıkan karizmatik şahsiyetler ve dâhi kişiler toplumsal değişimde önemli bir etkidir. Bilindiği üzere liderlerin, dünya tarihinin biçimlenmesinde çok büyük etkileri olmuştur. Sadece peygamberler gibi büyük dinî şahsiyetlere, Julius Ceaser gibi askerî ve siyasal liderlere, İsaac Newton gibi bilim ve felsefede yenilik getirenlere bakmak, bunun böyle olduğunu kavramak için yeterlidir.⁴⁸

Toplumsal değişimle karizma arasındaki ilişki, meşru otorite kaynaklarının niteliğinden gelmektedir. Yasal ve geleneksel otoriteler, toplumun normal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş sürekli otoritelerdir. Fakat kültürel gelişme sonunda artan birikim, mevcut toplumsal örgütler düzenini zorlayınca, buhran ortaya çıkar. İşte bu karizmatik lider böyle buhranlar sırasında önem kazanır. Buhran sırasında ortaya çıktıkları için de karizmatik liderler otoritelerini uzun zaman sürdüremezler. Sonunda lider, izleyicileri ile beraber yeni bir düzen kurar. Bu düzen içinde karizmatik liderin başlattığı hareketler, kilise, siyasal parti v.b. şekillerde örgütlenirler. Liderlerin sözleri ve yaptıkları gelenekler ve dogmalar haline dönüşür. Artık ilkeleri, gelenekleri ve örgütleri ile karizma kurumlaşmış, değişme tamamlanmıştır.⁴⁹

Tabiatı gereği, saf karizmatik otorite son derece istikrarsızdır. Esasen bizzat karizmatik önder, müritleri ve özellikle karizmatik otorite altında bulunanlar, olağanüstü durumun ortadan kalkmasını, sürekli ve istikrarlı bir düzenin kurulmasını isterler. Ancak bu özlemin gerçekleşmesi, zorunlu bir biçimde karizmatik yapının karakterinde birçok değişiklikler meydana getirir. Günlük koşullara, özellikle ekonomik çıkarlara uygun olarak, savaş önderinin karizmatik uyruklarından oluşan topluluk, devlet; peygamberlerin, sanatçının, filozofun, etik ya da bilimsel alanda yenilikler getirenlerin karizmatik taraftarları, kilise, tarikat, akademi, okul; belli bir ideolojinin karizmatik takipçileri, siyasal parti içinde örgütlenirler. Otorite altında bulunanlar ister kilise veya parti üyesi, ister görev yükümü altında asker veya kanunlara saygılı vatandaşlar olsunlar, vergi ödeyen uyruklar haline dönüşürler. Karizmatik kehanet; dogma teorisinin, yönetmeliğin, hukuk kuralının ya da geleneğin konusu olabilir. Karizmatik önderin olağanüstü gücüne ve mesajına duyulan inanç da

⁴⁶ W.E.H. Lecky, *History of Rationalism*, C. 1, New York 1867, s. 310’dan nakleden Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 98

⁴⁷ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 9. bs, Remzi Kitabevi, İst. 2002, s. 98

⁴⁸ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Hüseyin Özel-Cemal Güzel, Ayraç Yay., Ank. 2000, s. 554

⁴⁹ A. Vahap Kaya, *a.g.e.*, s. 35

yerini, geleneklerin kutsallaştırdığı bir otoriteye beslenen bağlılığa bırakır.⁵⁰ Karizmanın yazgısı, ne zaman bir topluluğun kalıcı kurumları arasına girse, sonunda ya geleneğin, ya da rasyonel sosyalizasyonun gücüne boyun eğmektir.⁵¹

Din sosyolojisi araştırmalarında karizmatik otorite üzerinde durulmuştur, çünkü bu egemenlik tipi ilk dönem Hristiyan kilisesindeki otoritenin tarihsel gelişiminde bulunan örnekler dikkate alınarak ortaya çıkarılmıştır. Gerçi aynı durum başka başka yerlerde de kendini gösterirdi. Nitekim İslam dünyasında peygamberler ve evliyanın karizmatik özellikleri vardır. Zira mucize ve kerametler, Allah tarafından bahşedilmiş bir yeteneğin eseridir. Bu düşünceden hareketle bazı oryantalistler Arapça'daki "keramet" kelimesinin Yunanca "Charisma"dan alındığını, ama İslâmi kullanım şekli olan Arapça ifadeyi tercih ettiklerini yazarlar.⁵²

Weber, dinin sosyal değişimdeki olumlu veya olumsuz, muhafazakâr veya yaratıcı rollerini aydınlatmak üzere din önderlerinin bir tipolojisini yapmakta ve bu çerçevede peygamber ve rahip tipleri üzerinde önemle durmaktadır. Bu iki tipten rahip, yerleşik sistemin ve toplumsal düzenin bir parçası olarak onun üzerinde yaratıcı bir işlev icrâ etmeksizin yalnızca geleneksel düzenin idamesini sağladığı halde, peygamber, bir değişimci portresiyle ortaya çıkar ve orijinal deneyimi ile yerleşik kalıplara meydan okur ve başarılı olması durumunda da yeni mesajının yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirir. Weber'in sosyolojik terminolojisinde tam bir karizma yüklü fert demek olan peygamber, karizmatik liderliğin dinî bir tezahürü olarak varlık sahnesinde yerini alır. Peygamber, orijinal deneyimi ile yerleşik modellere meydan okur ve şayet başarılı olursa, yeni mesajının yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirir. Karizma terimi, liderin alelade insanlar üzerinde uyandırdığı cazibe gücünü ifade etmektedir. Böyle bir güçle dinî lider, özellikle taraftarları katında, oluşturucu, yaratıcı bir zihniyeti devreye sokar. Böylece geleneksel sosyal çevrede, dinî liderin karizmatik etkisi en güçlü devrimci bir değişimi gerçekleştirecek bir işlev görür.⁵³

Karizmatik egemenlik tipinde önemli konulardan birisi, kurumlaşma sonucu değişimin ilk göstergesi, önderin halefinin seçilmesi sorunudur. Karizmatik otorite, peygamberlerin, kahramanın, öğretmenin, parti şefinin v.b. yerine kimin geçeceği söz konusu olduğu zaman, kaçınılmaz bir biçimde kuralların ve geleneklerin doğrultusuna girer. Max Weber bu konuda, başlıca üç süreçten söz eder:

a. Karizmatik nitelikleri ispatlayacak kriterlere göre seçim:

Bu sürece göre önder adayı, karizmatik niteliklerini ispatlayabileceği bazı "kurallara" göre aranır. Örneğin Dalai Lama'lar, bu yolla seçilirler.

b. Karizmatik önderin halefini bizzat seçmesi:

Karizmatik önderin niteliklerinin, halefini de seçmeye yeterli olduğuna inanılan durumlarda, önder gene belli kurallara göre halefini ya da insan şekline bürünmüş tanrı sayılıyorsa, (örneğin İsa),

⁵⁰ Coşkun San, *a.g.e.*, s. 78-79

⁵¹ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 331

⁵² İzzet Er, *a.g.e.*, s. 352

⁵³ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İst. 2003, s. 126-127

dünya üzerindeki temsilcisini bizzat seçer. Romalı Magistrat’lar da böyle seçilirdi; fakat yeni Magistrat’ın seçiminin, bir araya toplanan ordu tarafından “aklamasyon” (oya başvurmadan, çoğunlukla kabul) yoluyla tasdik edilmesi gerekirdi.

c. Müritlerin yeni önderi seçmeleri:

Karizmatik önderin halefini seçmediği ve yerine hangi kişiyi önder olarak düşündüğünün de belli olmadığı hallerde, müritlerin böyle bir seçim için en yetkili kişiler olduklarına inanılır.⁵⁴ İslam dininde özellikle Hz. Ebu Bekir’in Hz. Muhammed (s.a.v.)’in halifesi olarak seçilmesi bu yöntemle olmuştur.⁵⁵ Peygamberin ahabının Benî Sâ’ide gölgeğinde toplanıp hilafet sorununu istişare etmeleri ve bu meşverette Hz. Ebu Bekir’in üzerinde ittifak etmeleri, müritlerin yeni önderi seçmelerine güzel bir örnek teşkil eder.

Sonuç

Sosyal bir varlık olan insan, aile hayatından başlayarak yaşadığı tüm toplumsal ilişkiler ağında, otoritenin farklı tezahürleriyle yüz yüze gelmektedir. Bu sebeple, bireysel anlamda psikoloji, toplumsal olan yönüyle sosyoloji bilimi ve her ikisinin iç içe geçtiği alanlarda ise Sosyal psikoloji disiplini otorite kavramıyla ilgilenmişlerdir. Max Weber’in de, esasında bu noktada Sosyal psikoloji disiplini çağrıştırır tarzda konuyu ele aldığını müşahade etmekteyiz. Çünkü Weber’de otoritenin türünü belirleyen, itaat edenlerin otoriteyi algılayış biçimleridir. Bireyin algılayışına ve meşru kabul edişine etki eden ise, insanın sahip olduğu dört davranış tipidir. Bunlar; a) Amaçla ilişkili akılcı davranış (zweckrational) b) Bir değerle ilişkili akılcı davranış (wertrational) c) Duygusal ya da heyecana bağlı davranış ve d) Geleneksel davranıştır. Bunlardan ilk iki akılcı davranış türü, yasal (akılcı) otoritenin, duygusal ve heyecana bağlı davranış tipi karizmatik otoritenin, geleneksel davranış tipi ise geleneksel otoritenin altyapısını oluşturur. Dolayısıyla sahip olunan davranış türlerinin oluşturduğu psişik (ruhsal) durum, otoritelerin çeşitlerini ortaya çıkarmaktadır.

Din sosyolojisi alanında egemenlik tiplerinden geleneksel ve karizmatik egemenlik tipleri, dinin toplumsal psikolojiye etkisi ve toplumun şekillenmesindeki aslı fonksiyonları sebebiyle üzerinde durulması ve çalışma yapılması gereken otorite tipleri olduğu kanaatini taşımaktayız. İlahi dinlerin peygamberleri üzerine yapılacak sosyolojik bir çalışmada, onların karizmalarının kesbi ve vehbi olan yönleri ne derece objektif ele alınılabilir sorusu bilimsel açıdan önemlidir. Bu noktada en başarılı olabilecek kimseler Müslüman araştırmacılarıdır. Çünkü İslam itikadında peygamberler insanlar arasından seçilmiş bile olsalar, öncelikle birer beşerdirler. Dolayısıyla araştırmacılar, peygamberlerin hayatlarındaki beşerî icraatları hiçbir toplumsal baskı olmaksızın objektif biçimde inceleme imkânına sahiptirler. Zaten Müslümanlar peygamberlerin beşerî yönlerinin kendilerine

⁵⁴ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 664-666

⁵⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İst 2004, s. 921-930.

örnek teşkil ettiğine inanırlar. Böylece bu alanda gerçekleştirilecek olan çalışmalar, dini-toplumsal bir hizmet hüviyeti kazanabilir.

Kaynakça

- Aden, Hartmut. *Herrschaftstheorien und Herrschaft Phänomene*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. çev: Korkmaz Alemdar. Ankara: Bilgi Yayınları, 4. Basım, 2003.
- Aslantürk, Zeki - Amman, M. Tayfun. *Sosyoloji (Kavramlar - Kurumlar - Süreçler - Teoriler)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 4. Basım. 2001.
- Breuer, Stefan. *Max Webers Herrschaftssoziologie*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1991.
- Dönmezer, Sulhi. *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Yayınları, 11. Basım, 1994.
- Giddens, Anthony. *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*. çev. Ahmet Çiğdem. Ankara: Vadi Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. çev. Hüseyin Özel-Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 6. Basım, 2003.
- Kaesler, Dirk. *Max Weber: Preuße, Denker, Muttersohn*. München: C.H. Beck Verlag, 2014.
- Kaube, Jürgen. *Max Weber: Ein Leben zwischen den Epochen*. Berlin: Rowohlt Berlin Verlag, 2014.
- Kaya, A. Vahap. *Toplumsal Değişme Açısından Karizmanın Şiddeti*. Ankara: Sis Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 9. Basım, 2002.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Basım, 2003.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Maurer, Andrea. *Herrschaftssoziologie. Eine Einführung*. Frankfurt/New York: Campus Studium, 2004.
- Mommsen, Wolfgang J. "Max Weber". *Deutsche Biographische Enzyklopaedie*. 10 Cilt, haz. Walther Killy- Rudolf Vierhaus. München: K.G. Saur, 1999.
- Müller, Hans-Peter. *Max Weber: Eine Spurensuche*. Berlin: Suhrkamp Verlag, 2020.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları 2003.
- San, Coşkun. *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*. Ankara: A.İ.T.İ.A. Yayınları, 1971.
- Turner, Bryan S. *Max Weber ve İslam*. çev. Yasin Aktay. Ankara: Vadi Yayınları, 2. Basım, 1997.
- Vergin, Nur. *Siyasetin Sosyolojisi (Kavramlar-Tanımlar-Yaklaşımlar)*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Waerder, Niklas. *Die Aktualität von Max Webers Herrschaftstypologie hinsichtlich der Relevanz von Tradition und Charisma in der Herrschaftslegitimation*. München: GRIN Verlag, 2022.
- Weber, Max. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J.C. B. Mohr Siebeck, 5. Basım, 1972.

Weber, Max. *Religion und Gesellschaft, Gesammelte Aufsätze zur Religionsoziologie*. Frankfurt a. Main: Zweitausendeins, 2006.

Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. çev: Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Basım, 2003.

Weber, Max. *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Ankara: İmge Yayınları, 1995.

Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. çev. H. Bahadır Akın. Ankara: Adres Yayınları, 2005.